

УДК 9410: (01)

Павлов Олександр Іванович (1950 р. н.). Кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціально-політичних наук Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Коло наукових інтересів – *проблеми сільського розвитку*.

СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК У КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ ЄВРАЗІЙЦІВ

У статті показано специфіку філософії історії євразійців, розглянуто значення концепції “місцез розвитку” для становлення територіального підходу до дослідження сільського розвитку, розкрито сутність аграрної програми євразійців.

В статье показано специфику философии истории евразийцев, рассмотрено значение концепции “месторазвития” для становления территориального подхода к исследованию сельского развития, раскрыта сущность аграрной программы евразийцев.

In article shows the specific of Eurasian philosophy of history, examines meaning of conception of “placedevelopment” for formation of territorial approach to research of rural development, disclosed the essence of Eurasian agrarian program.

Євразійський рух виник у середовищі російської інтелігенції, що емігрувала у Європу після жовтневої революції 1917 р. та громадянської війни. Її метою було усвідомлення подій, що відбулися у той час у Росії та створення нового вчення про російську державу й місце в ній євразійців. Найбільш стисла формула євразійства дана М. Трубецьким: “Національним субстратом тієї держави, яка до цього називалася Російською імперією, а зараз називається СРСР, може бути тільки уся сукупність народів, що населяють цю державу та розглядаються як особлива багатонародна нація й у якості такої наділена особливим націоналізмом. Цю націю ми називаємо євразійською, її територію – Євразією, її націоналізм – євразійством” [1]. Крім М. Трубецького до засновників та теоретиків євразійства слід також віднести М. Алексєєва, Г. Вернадського та П. Савицького. Час, що пройшов з тих пір, перевершив плани та сподівання основоположників цього руху щодо його масштабу та значення, які вийшли далеко за межі Росії.

Звернення до теоретичної спадщини євразійців у сучасних умовах має не тільки наукове, але й практичне значення з огляду на рух України у бік Євросоюзу та її дистанціювання від Росії. Крім визначення цивілізаційної ідентичності України,

не менш важливим є також уточнення концептуальних засад парадигми її сільського розвитку, початки якого тісно пов’язані з соціокультурними особливостями українського народу та специфікою оточуючого природного середовища. Виходячи з цього, метою статті є визначення у працях теоретиків місця питань, які пов’язані з сільським розвитком. До основних завдань віднесені наступні:

- висвітлити специфіку філософії історії євразійців;
- показати значення концепції “місцез розвитку” для становлення територіального підходу до дослідження сільського розвитку;
- розкрити сутність аграрної програми євразійців.

Світогляд та світосприйняття євразійців зазнали певних змін у процесі вироблення нової ідеології та теоретичних поглядів, за допомогою яких пояснювалася російська історія та докорінні перетворення її життєвого устрою після революції. Вони дали нове географічне та історичне розуміння російського світу як євразійського. Власне назва руху, яка має географічне походження, веде свій початок від середнього між Європою та Азією материка – Євразії. Коріння євразійства, за висловленням самих учасників руху, сягають першої третини XVI ст., до “Послання старця

Філофея”, а пізніше отримали своє продовження у працях слов’янофілів, особливо у творах М. Данилевського [2] та К. Леонтєва [3].

З самого початку своєї діяльності євразійці підійшли до визначення географічного змісту назви держави, поставивши під сумнів поділ Росії на “європейську” та “азійську”, довівши, що між ними не існує “природних кордонів”, а є тільки одна Росія – “євразійська” або Росія-Євразія.

Основну частину євразійського простору займає Росія, яка має не тільки географічну, а й економіко-господарську, етнічну, політичну, правову та культурно-історичну характеристики. Саме історія останньої посідає значне місце у теорії євразійців. Визначаючи російську культуру як євразійську, євразійці ввійшли у історію як засновники російської культурної самобутності, яка є синтезом кількох культурних традицій, котрі змінюючи одна одну, відігравали в ній на тих чи інших етапах історичного розвитку домінуючу роль.

Євразійська доктрина багато у чому є геополітичною. В основі останньої, згідно з Р. Челленом, Х. Макіндером, К. Хаусхофером, лежить протистояння двох типів цивілізацій: “таласократичних” (морських) та “телурократичних” (суходольних). Останні, до яких належить Росія, є внутрішнім простором континенту. Ці території у західній літературі отримали назву харленду або “сердечної землі”. Між ними та морськими цивілізаціями розташовані берегові зони – римлянд. За контроль над останніми й ведеться стратегічна боротьба континенталістів та таласократів.

За своїм місцеположенням Україна є західною частиною Євразії, де саме й виникла Київська Русь, а тому вона належить до континентального типу цивілізації, хоча й має на півдні значну берегову зону, яка має значне геополітичне й господарсько-економічне значення.

Підкреслюючи тісний зв’язок соціально-історичного середовища з територією, П. Савицький визначав Росію-Євразію як “місцерозвиток”, “єдине ціле”, “географічний індивідуум”, одночасно географічний, етнічний, господарський та історичний “ландшафт”. Тобто кожний соціум перебуває у своєму не повторному географічному середовищі. Кожний двір, кожне село мають своє місце розвитку. Так, на його думку, за своїм місцерозвитком український народ є найбільш степовим, тобто більш “позаєвропейським”, ніж великороси, що підтверджується й расовим коефіцієнтом. Він вдався до співставлення поняття “місцерозвитку” з поняттям “культурно-історичних типів” М. Данилевського: кожному із перелічених культурно-історичних типів відповідає своє місце розвитку. Це дало йому підстави продовжити ряд культурно-історичних типів М. Данилевського євразійським типом [4].

Ідея “місцерозвитку” П. Савицького надихнула Г. Вернадського до написання праць з історії Євразії, головною серед яких є “Накреслення російської історії”. У ній він довів не випадковість зв’язку народу з державою, що ним утворюється, і з простором, його місцерозвитком. Освоєння

народом території, її масштаби та природно-географічні умови залежить, на переконання Г. Вернадського, від сили тиску на неї народу та від сили того супротиву, який цей тиск зустрічає [5]. Тим самим російський вчений значно випередив у часі А. Дж. Тойнбі з його ідеями природного середовища та виклику нових земель [6]. Значну увагу ролі природного фактору у суспільному розвитку приділяв ще В. Ключевський, який відмічав, що російський народ зайняв своє місце в історії завдяки тому, що здійснюваний ним історичний тиск на оточуюче середовище виявився достатнім для його засвоєння.

Г. Вернадський виокремлював чотири географічні ландшафтно-географічних зони Євразії – безлісу тундру; лісну зону; степову зону та зону безлісних пустель. При цьому він визначав географічну основу російської історії, яку складали співвідношення лісної та степової смуг, боротьба лісу та степу. Саме тому російський народ виступав в історії Євразії переважно носієм рільницької культури. Проте засвоїти євразійську територію російський народ зміг завдяки тому, що поряд з рільництвом завжди займався посередництвом між лісовими промислами та степовим скотарством. Він зарекомендував себе як народ-хлібороб, лісопромисловець, скотар, народ-посередник між різними господарсько-природними галузями, народ-торговець.

Своє певне місце у просторі займають і сільські території України, які структуруються нами за певною ієрархією. Селу відповідає базовий рівень сільських територій, адміністративному району – районний рівень, райони однієї області складають регіональний рівень, а сукупність останніх – загальнодержавний рівень. Значені рівні сільських територій співвідносяться між собою за принципом “матрьошки” [7]. Кожне з цих місць розвитку характеризується своїми специфічними рисами та властивостями, що позначається на їх пріоритетних функціях – господарських, соціальних, оздоровчо-рекреаційних, природоохоронних тощо. Одна з них є домінуючою, а інші – конкуруючими. А це означає, що парадигма сільського розвитку не завжди є аграрною, все залежить від ресурсного потенціалу кожної конкретної території. На підставі цього, у одній з наших праць було розроблено концепцію сільського розвитку [8].

Значне місце у філософії історії євразійців посідає теорія “євразійського права” М. Алексєєва, яку він виклав у своїй фундаментальній праці “Російський народ та держава” [9]. При цьому автор виходив з того, що європейський економічний індивідуалізм, як і природні права людини та громадянина, на Сході ніколи не мали підтримки. Більш того, більшовики цілковито віддали особистість на служіння державі. У протилежність західному життю російська держава склалася при переважанні начала обов’язку перед началом права. Це пояснювалося тим, що саме поняття права вже первісно було пов’язано з механічною, індивідуалістичною доктриною, яка передбачала свободу індивідуума відносно інших реалій – власності, соціальних

інститутів тощо. Інакше кажучи, право виходило з передумови “суверенності” індивідуума, його самостійності та завершеності перед обличчям інших пластів буття. Індивідуалістичному філософському контексту концепції права протистояла органістична (холістська) або цілісна концепція обов’язків. Спираючись на соціальну історію Росії, М. Алексєєв для демонстрації домінації обов’язків використовував термін “тяглова держава”. “Тяглова система”, як така, взагалі не визнавала ніяких прав, а лише обов’язки. Ця норма впливала з філософії традиційного суспільства, у світлі якої індивідуум розглядався як частина цілого – общини, народу, держави, нації. На общинному принципі базувалася концепція “правообов’язків”, що розглядалася як альтернатива правового підходу. Першій концепції відповідала обов’язкова, а другій – правова держава. На цій підставі М. Алексєєв визначав євразійську державу, як “гарантовану” або демотію (“органічну демократію”).

Певне місце у творчості М. Алексєєва посідала аграрна проблематика. З одного боку, вона розглядалася у контексті теорії євразійської гарантованої держави, а з іншого – слід зазначити, що при обґрунтуванні концепції “правообов’язків” М. Алексєєвим була взята до уваги родова примара російського “общинного побуту”, яка спричинила на селі свавілля Сходу та безправ’я особистості.

Така взаємопов’язаність теорії “євразійського права” та російського общинного буття була врахована при розробці євразійської аграрної програми, що заперечувала ідею соціалізації землі, оскільки остання консервувала та закріплювала общинний принцип організації життєдіяльності. З огляду на це, у праці М. Алексєєва здійснено детальний аналіз програми соціалізації землі, започаткованої “Народною волею”, удосконаленої соціалістами-революціонерами (есерами) та адаптованої до завдань радянської влади й закріпленої у відомому декреті Раднаркому “Про землю”. За цим декретом, землеволодіння об’являлося зрівнювальним, уся земля після її відчуження мала перейти у загальнонародний земельний фонд. Держава не була колективним власником землі, її функції зводилися до проведення у життя тих початків нового землеустрою, які впливали з інституту власності та із зрівнювального користування землею. Проте вже у 1919 р. було видано ряд декретів, що суттєво змінювали жовтневу аграрну реформу. Так, за декретом “Про соціалістичний землеустрій та про заходи переходу до соціалістичного землеволодіння” земля вважалася єдиним державним фондом. Таким чином, у епоху воєнного комунізму есерівські принципи були замінені принципами державного соціалізму. Тобто замість соціалізації землі була здійснена її націоналізація, що означало перехід радянської держави до активної земельної політики.

З метою позбавлення комуністичної спадщини у сфері земельних відносин М. Алексєєв обґрунтував засади євразійської аграрної політики, у центрі якої перебувала земля як об’єкт власності та

державного управління. На його погляд, земля була основним плацдармом, на якому відбувається історія держави, а також необхідною умовою державного життя. Виходячи з цього, земля розглядалася як об’єкт, який потребував нарочитого державного втручання, що передбачало запровадження її націоналізації як засобу затвердження права держави на регулювання земельних відносин. Головними механізмами цього регулювання виступали розподіл земельної ренти та активна державна політика у здійсненні інтенсифікації рільництва. Націоналізація землі не заперечувала й свободи земельного обороту, мобілізації земельної власності, права застави землі, однак при умові встановлення контролю публічної влади. У цьому сенсі, повна відміна принципу націоналізації землі, на переконання теоретика євразійства, була б заходом негативним, а тому російська аграрна політика мала б позбавитися спадщини соціалізму, а не принципів націоналізації. Євразійці виходили із споконвічного погляду народів Росії-Євразії на землю як на об’єкт, кінцеве розпорядження яким належить усьому народу, інтереси якого потребують встановлення особистої власності на землю у функціональному розуміння цієї власності. Отже, аграрна програма євразійців не визнавала соціалізації землі, а під націоналізацією землі розумілося утвердження активної аграрної політики з принциповим визнанням права держави на частину земельної ренти. Така націоналізація не мала нічого спільного з соціалізмом й цілком допускала інститут приватної власності. Реалізацію такої аграрної програми М. Алексєєв розглядав як одну із умов створення державно-власницької системи господарства. Зазначені положення аграрної програми євразійців набувають практичної актуальності для України, що перебуває на шляху до перетворення земель сільськогосподарського призначення у товар.

Реалізацію аграрної програми євразійців М. Алексєєв пов’язував з існуючою у Радянському Союзі системою публічного адміністрування. Її основним недоліком він вважав не стільки відсутність самоврядування, яке мало особливе значення для організації життєдіяльності селян, скільки невизнання керівництвом держави суттєвої різниці між державним управлінням та самоврядуванням. На підтвердження такого непорозуміння він наводив висловлення М. Калініна про те, що нібито сільська рада в СРСР по суті має усі права всесоюзного з’їзду на своїй території. Відповідаючи на питання: хто є дійсним носієм влади у радянській республіці, М. Алексєєв прийшов до висновку, що ним виступав не народ й навіть не влада, а президія ЦВК та Рада народних комісарів.

У книзі М. Алексєєва простежується певний зв’язок між “місцезрозвитком” та територіальними типами держав, який мав чотири виміри. Так, з точки зору розміру “місцезрозвитку”, держави як образи просторово-історичних утворень поділялися на певні види, серед яких два мали безпосереднє відношення до сільських територій. Перший з них, за М. Алексєєвим, – це волость як частина

землі орної чи пасовищної, населеної кількома родами або сімейними общинами. У такій формі волость як частина державної території існувала не тільки у давнину, але й як адміністративно-територіальна одиниця, у складі радянської держави. Їх значна частина у державній територіальній структурі Росії свідчила про кількісне переважання сільського населення над міським та домінування відповідного способу життя. На цій підставі М. Алексєєв визначав такий тип державних утворень як “держави-села”, що було однією з специфічних ознак Росії-Євразії. До іншого подібного типологічного виду ним віднесено землі у їх розумінні як політичних утворень, що виникли внаслідок об’єднання кількох

волостей та поселень під однією спільною владою. Такими були давньоруські землі – Київська, Волинська, Сіверська тощо. Теж саме значення цей термін мав й у новий та новітній час по відношенню до етнічних територій, у тому часі й до українських земель, які не мали власної держави й перебували у складі інших державних утворень.

Звернення до аналізу проблем сільського розвитку у контексті філософії історії євразійців засвідчило, що вони були засновниками певної моделі держави, аналогу третього шляху розвитку, що ґрунтувалася на принципах, відмінних як від марксистських, так і від ліберальних чи монархічних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации / Предислов. С.Б. Лаврова. – М.: Экспресс, 1993. – С. 8-9.
2. Данилевський Н.Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира и германороманского. – 6-е изд. – СПб.: Изд-во “Глаголь”. – 1995. – 552 с.
3. Леонтьев К.Н. Восток, Россия и Славянство: Философия и политическая публицистика. Духовная проза (1872-1891) / Общ. ред., сост. и коммент. Г.Б. Кремнева; вступ. ст. и коммент. В.И. Косика. – М.: Республика, 1996. – 799 с.
4. Савицкий П.Н. Континент Евразия. – М.: Аграф, 1997. – С. 284-290.
5. Вернадський Г.В. Начертание русской истории. – СПб.: Изд-во “Лань”, 2000. – С. 43.
6. Тойнбі А. Дослідження історії: у 2 т. – Т. 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1995. – 614 с.
7. Павлов О.І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : Монографія. – Астропринт, 2006. – С. 27.
8. Павлов О.І. Сільський розвиток: теорія, практика, політика, управління: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2008. – 208 с.
9. Алексєєв Н.Н. Русский народ и государство. – М.: Аграф, 1998. – 640 с.